

*Міхеєва Т. І.,
аспірант кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ЗООМОРФІЗМ У ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджено природу зооморфізму з погляду джерел виникнення асоціативного зв'язку між твариною та людиною, розглянуто терміни на позначення метафорного перенесення «тварина → людина», розкрито значення терміна *зооморфізм*, а також пояснено сучасне тлумачення терміна в широкому й вузькому значеннях, активно використовуваних у лінгвістичній практиці.

Ключові слова: переносне значення, метафора, зоонім, зооморфізм, зооморфна метафора, зооморфічна метафора, зоометафора, зоосемізм.

Постановка проблеми. У наш час мовознавці все частіше звертаються до вивчення слів із переносним значенням, в основі яких лежить метафорне перенесення, оскільки саме метафорне значення виразно ілюструє особливості вторинної номінації [1, с. 61]. Зооморфізми як найпотужніший вид метафорного перенесення виникають на підставі подібності тварини й людини, зумовленої різними чинниками, такими як зовнішні ознаки, риси характеру, особливості поведінки тощо, а формальним виразником при цьому є загальні назви тварин. Досліджуючи вид метафорного перенесення «тварина → людина», спрямовуємо увагу на джерела виникнення тісних асоціативних зв'язків між твариною й людиною, на роль зооморфізмів у побудові мовної картини світу, а також на особливості використання різних термінів для позначення цього мовного явища.

Мета дослідження – узагальнити погляди українських мовознавців щодо джерел виникнення зооморфізмів, розглянути і проаналізувати всі терміни на позначення метафорного перенесення «тварина → людина», беручи до уваги їх походження, значення та доцільність уживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняння людини з твариною вважають відлунням ще «прадавнього міфічного мислення й тотемних уявлень» [2, с. 7], оскільки на ранніх етапах людського пізнання світу і себе під впливом контактів із тваринами, спостережень за ними в людей сформувалися певні культурні уявлення, зокрема «тотемне вірування в перехід якостей тварини до людини внаслідок взаємодії» [2, с. 7]. В українському мовознавстві зроблено чимало спроб з'ясувати причини виникнення асоціативного зв'язку між твариною та людиною. Серед головних джерел виникнення зооморфізмів лінгвісти виокремлюють: зовнішність і звички тварин, оскільки «тваринний світ певною мірою нагадує людське суспільство» [3, с. 10]; риси зовнішності тварин, особливості їхньої поведінки [4, с. 36]; об'єктивні (реальні) та суб'єктивні (зовсім немотивовані) властивості тварин, а також суперечні, де еталонні властивості суперечать емпіричній картині світу [5, с. 9, 13]; наочні образи [6, с. 214], тобто ті властивості, що «сприяють візуалізації смислу» [7, с. 76]; об'єктивний досвід спостереження й контактів із твариною (йдеться переважно про свійських тварин), тобто залежність «від ролі, яку представники тваринного світу відіграють у житті людини»

[8, с. 391], і вплив тенденцій розвитку культури, що визначають етнічний менталітет із його міфологічними та релігійними уявленнями, традиціями й віруваннями, пов'язаними з твариною [9, с. 1]. О. Лазер-Паньків зазначає, що часто «характер і змістова спрямованість емотивних асоціацій» залежать від стереотипних уявлень і вірувань етносу-носія мови [8, с. 391], а тому зооморфний код є унікальним для кожної культури. На думку І. Голубовської, метафоризація зоонімів є «потужним ініціувальним фактором створення вторинної образно-символьної картини світу» [10, с. 221] певного етносу, а самі зооморфізми є носіями «національно детермінованих асоціативних стереотипів» [10, с. 222]. Отже, серед джерел творення зооморфізмів основними є об'єктивні знання про тварину та їх переосмислення відповідно до етнічного менталітету й міфологічно-релігійних уявлень.

У сучасній українській лінгвістиці виникає проблема номінації виду метафори, що відображає перенесення ознак тварини на людину, оскільки мовознавці пропонують різні терміни: *зооморфізм*, *зооморфна метафора*, *зооморфічна метафора*, *зоометафора*, *зоосемізм*.

Широко побутують терміни *зооморфна метафора* та *зооморфічна метафора*, які українські науковці часто використовують як синоніми. Термін *зооморфна метафора* в дослідженнях використовують О. Андрейченко, К. Головенко, Р. Дубровський, Т. Должикова, Н. Коч, Л. Кравець, О. Лазер-Паньків, О. Омечинська, М. Петришин, Л. Приблуда, О. Сірук, О. Сошко, Т. Сукаленко (паралельно із *зооморфічна лексика*), Л. Федорова. Надання переваги термінові *зооморфний* свідчить про повернення до первинного грецького словоскладання: ζῷον – тварина і μορφή – форма.

Терміном *зооморфічна метафора* послуговується небагато лінгвістів: О. Білка, Т. Весна, О. Винник (але вживає й *зооморфна характеристика*), Т. Ніколашина, О. Харченко. Цей термін утворений за зразком відповідних прикметників в інших мовах: польсь. *zootorficzny*, англ. *zootorphic*, італ. *zootorfico* і *zootorfo*, франц. *zootorphique* і *zootorphe*. На нашу думку, появу варіантної форми *зооморфічний* в українському мовознавстві зумовив вплив термінології російської мови з її *зооморфический* [11, с. 326; 12, с. 108; 13, с. 559], хоча в російській лінгвістиці використовують і *зооморфный* [11, с. 326]. Очевидно тому й в 11-томному Словнику української мови знаходимо форму *зооморфічний* зі значенням «стос. до зооморфізму» [14, III, с. 686].

Менш популярним є термін *зоометафора*, який використовують Т. Єщенко, І. Голубовська та О. Лазер-Паньків. Ця форма є скороченим утворенням від названих вище словосполучень.

Цікавим є термін *зоосемізм* (від грец. *zoo* – тварина і *sema* – знак) з огляду на неоднозначність його сприйняття мовознавцями. Так, Г. Кривенко позначає ним назви тварин «у переносному значенні, що характеризують людину та її контакти з

фауною» [2, с. 3], а В. Куранда надає термінові протилежного значення – «пряме номінативне значення зооніма», яке містить «не тільки власне назви тварин, а й будь-які інші слова на позначення ознаки або дії тварини» [15, с. 200].

Найуживанішим є термін *зооморфізм*, який використовують О. Винник, К. Головенко, О. Голодов, Т. Гончарова, Н. Гоца, Н. Дем'яненко, Р. Дубровський, С. Калашник, О. Крижко, Т. Купінська, О. Лазер-Паньків, Н. Лобур, Т. Ніколашина, О. Пінківська, Л. Приблуда, А. Ришкова, М. Романюха, І. Салата, О. Селіванова, О. Сошко, Т. Сукаленко, Ю. Тимченко, Н. Фортунна, С. Черненко, Н. Чернишенко та ін. З усіх термінів на позначення назв метафорного перенесення («тварина → людина») найбільше нам імпонує термін *зооморфізм* завдяки своїй лаконічності та прозорій внутрішній формі.

Тлумачні словники української мови подають таке значення слова *зооморфізм*: «уявлення богів в образі тварин» [14, III, с. 686], «давні уявлення про богів в образі тварин» [16, с. 387], «у давніх релігіях – зображення богів в образі тварин» [17, с. 382]. Тлумачний словник польської мови подібно дефінує це слово: 1) «уявлення богів у формі тварин», 2) «використання тваринних мотивів у декоративному мистецтві» (переклад наш – Т. М.) [18]. Термін *зооморфізм* знаходимо й у термінологічних словниках, які подають такі визначення: у словнику з релігієзнавства – «наділення духів або богів рисами тварин» [19, с. 153]; у словнику з образотворчого мистецтва – «орнамент, що складається зі стилізованих декоративно перероблених зображень тварин і казкових істот» [20, с. 24]; культурологічний словник уводить термін *зооморфність* як «уподібнення речі якійсь тварині, реальній або фантастичній (терагоморфність)» [21, с. 134].

Отже, *зооморфізм* – це «зображення в образі тварин, уподібнення тварині загалом або певній її частині чи характерній рисі». Цю подібність розвивали спочатку стосовно богів і духів (на засадах міфологічних вірувань), а потім стосовно будь-яких речей, орнаментів тощо. В історії українського мовознавства термін *зооморфізм* розширив своє значення «зображення в образі тварин» до широкого («подібність до тварини будь-якої предметної сфери, тобто абстрактно-філософських категорій, людини, явищ чи предметів») і вузького («подібність людини до тварини») значень.

Зооморфізм у широкому значенні О. Селіванова дефінує як «семіотичний принцип метафоризації, згідно з яким найменування тварин, їхніх частин тіла, ознак і дій за аналогією використовують на позначення інших предметних сфер, зокрема людини, явищ природи, штучного світу, рослин, духовного коду культури тощо» [22, с. 171]; Т. Єщенко визначає як «оживлення» абстрактно-філософських категорій, явищ і предметів, семема яких збагачується семою «тотожний тварині, птахові, риби, савцям, комахам», проте, замість терміна *зооморфізм*, уводить термін *зоометафоризація* [23, с. 226].

У вузькому значенні *зооморфізм* – це назва тварини, яку використовують для характеристики людини [6, с. 392]; переносне значення зооніма [24, с. 102]; характеристика особи, утворена на основі прямого найменування тварини [25, с. 103]; образно-переносне значення, у якому назва тварини постає як своєрідний еталон певних властивостей, особливостей, здібностей людини [26, с. 127]; переносне використання найменування тварини з метою створення образної характеристики людини [27, с. 68]; позначення внутрішньомовної метафори, підставою якої є властивість, наявна у тварини (або приписана

їй мовною свідомістю) і репрезентована як характеристика якогось іншого референта [15, с. 200].

Висновки. Опрацювавши погляди українських мовознавців щодо природи зооморфізму як результату асоціативного зв'язку між твариною та людиною, ми з'ясували, що основними джерелами їх виникнення є об'єктивні знання про тварину й подальші переосмислення цих знань відповідно до етнічного менталітету та міфологічно-релігійних уявлень. Для виду метафорного перенесення «тварина → людина» в лінгвістичній практиці ще не закріплено єдиного терміна, з-поміж різних варіантів (*зооморфізм*, *зооморфна метафора*, *зооморфічна метафора*, *зоометафора*, *зоосемізм*) надаємо перевагу термінові *зооморфізм* як такому, що найточніше й найлаконічніше передає первинне словоскладання. Цей термін у сучасному українському мовознавстві використовують у двох значеннях – широкому («подібність до тварини будь-якої предметної сфери, тобто абстрактно-філософських категорій, людини, явищ чи предметів») і вузькому («подібність людини до тварини»), утворених на основі розширення значення – «зображення в образі тварин». Подальші дослідження зооморфізму як активного способу творення вторинної номінації вважаємо перспективними для вивчення мовних явищ із когнітивного погляду та вивчення національної мовної картини світу.

Література:

1. Головенко К.В. Оцінно-експресивна метафора в зіставному аспекті / К.В. Головенко // Наукові записки. – Кіровоград : Видавцв Лисенко В.Ф., 2016. – Вип. 146. – С. 61–64.
2. Кривенко Г.Л. Зоосемізи в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Г.Д. Кривенко ; Київський нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2006. – 20 с.
3. Гоца Н.М. Зоонімічна лексика як засіб репрезентації гендерних концептів у афро-американському жіночому романі / Н.М. Гоца // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2013. – Вип. 38. – С. 10–14.
4. Должикова Т.І. Лексеми патріотизм і антипатріотизм у метафоричних контекстах сучасної української художньої публіцистики / Т.І. Должикова, О.С. Антіпов // Science and Education a New Dimension. Philology. – Budapest, 2015. – ПІ(12). – Issue 60. – С. 35–38.
5. Гончарова Т.І. Спільність та специфіка мовних зооморфних картин світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т.І. Гончарова ; Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1996. – 21 с.
6. Дем'яненко Н.Б. Образне вживання назв тварин у порівняннях і метафорах (на матеріалі польської, української та російської мов) / Н.Б. Дем'яненко // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2010. – Вип. 30. – С. 391–395.
7. Покуліта І.К. Зорові метафори культури у візуально-смысловому сегменті медіакомунікації / І.К. Покуліта // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» : зб. наук. праць. – К. : НТУУ «КПІ», 2015. – № 2(44). – С. 74–80.
8. Лазер-Паньків О.В. Особливості давньогрецької зооморфної метафори на позначення рис характеру людини / О.В. Лазер-Паньків // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – Вип. 41. – Ч. 2. – С. 391–398.
9. Лазер-Паньків О.В. Етнокультурна специфіка семантики давньогрецьких фразеологізмів із компонентом собака / О.В. Лазер-Паньків // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (26–27 вересня 2012, Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 307–309.

10. Голубовська І.О. Біоморфний код китайської лінгвокультури / І.О. Голубовська // *Studia linguistica* : зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 221–233.
11. Російсько-український словник / [І.О. Анніна, Г.Н. Горюшина, І.С. Гнатюк та ін.]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.
12. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л.О. Симоненко. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.
13. Русско-украинский словарь : в 3 т. / редкол. : И.К. Белодед (председатель) и др. – 3-е изд. – К. : Глав. ред. УСЭ, 1987. – Т. 1. – 1987. – 848 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
15. Куранда В.В. Дериваційна семантика похідних італійської мови в лексико-словотвірних гніздах з вершиною «gatto, gatta – кіт, кішка» / В.В. Куранда // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету : зб. наук. праць. – 2015. – Вип. № 31. – С. 200–205.
16. Словник української мови / кер. В.В. Німчук та ін. ; відп. ред. В.В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1316 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВФТ «Перун», 2004. – 1440 с.
18. Słownik języka polskiego : T. I–XI / red. W. Doroszewski [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/zoomorfizm/>.
19. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства / В.М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.
20. Тлумачний словник найбільш вживаних термінів з образотворчого мистецтва для учнів загальноосвітніх шкіл / укл. С.К. Щербенко. – Черкаси : ОІПОПП, 2010. – 56 с.
21. Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник / З.В. Гіптерс. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
22. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. – К. ; Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
23. Єщенко Т.А. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект / Т.А. Єщенко // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. – С. 224–240.
24. Чернишенко Н.М. Зіставний аналіз природжених смислів багатозначних орнітонімів у англійській і німецькій мовах / Н.М. Чернишенко, Н.В. Фортуна // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. – № 13 (248). – С. 102–108.
25. Лобур Н. До характеристики зооморфізмів (на матеріалах української та чеської мов) / Н. Лобур // *Проблеми слов'янознавства*. – Львів, 1999. – Вип. 50. – С. 102–106.
26. Ніколашина Т. Зооморфізми в жаргонно-сленговій комунікації / Т. Ніколашина // *Eslavistica Complutense*. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 2008. – Vol. 8. – С. 125–133.
27. Черненко С.А. Фразеологічний аналіз лексико-семантичної групи «назви тварин» у сучасній іспанській мові / С.А. Черненко // *Держава та регіони*. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2012. – Вип. 2. – С. 67–71.

Михеева Т. И. Зооморфизм в терминологической системе украинского языка

Аннотация. В статье исследована природа зооморфизма с точки зрения источников возникновения ассоциативной связи между животным и человеком, рассмотрены термины для обозначения метафорического переноса «животное → человек», раскрыто значение термина зооморфизм, а также объяснено современное толкование термина в широком и узком смыслах, активно используемых в лингвистической практике.

Ключевые слова: переносное значение, метафора, зооним, зооморфизм, зооморфная метафора, зооморфическая метафора, зоометафора, зоосемизм.

Mikheieva T. Zoomorphism in the terminological system of the Ukrainian language

Summary. In the article the nature of zoomorphism have been investigated from the point of view of the sources of the associative connection between an animal and a human, the terms for the metaphorical transfer “animal → human” have been considered, the meaning of the term zoomorphism has been disclosed and the modern interpretation of this term has been explained in the broad and narrow meanings, which are actively used in linguistic practice.

Key words: figurative meaning, metaphor, zoonim, zoomorphism, zoomorphic metaphor, zoometaphor, zoosemism.